

НАЙДАВНІШІ ЗОБРАЖЕННЯ ЧЕРНЕЛИЦЬКОГО ЗАМКУ З 80-Х РОКІВ XIX СТОЛІТТЯ*

Сучасна Чернелиця – це селище міського типу Івано-Франківської області, розташоване на Покутті, неподалік правого берега річки Дністер. Перші письмові згадки про Чернелицю походять з середини XIV ст., а у селищі містяться руїни давнього замку збудованого ще в XVII ст. Фортеця відігравала важливу оборонну роль на прикордонні Речі Посполитої, зокрема під час воєн із турками і татарами в другій половині XVII ст. Свого часу замком володіли Чарторийські, Дідушицькі, Потоцькі та Ценські. Протягом XVIII – XIX ст. фортеця поступово піддалась руйнації.

Від часу закінчення будови Чернелицького замку близько 1659 р. аж до 80-х років XIX ст. нам не відомі жодні іконографічні пам'ятки, які б являли архітектуру споруди та стан її збереження. Серед багатьох твердинь Галичини та Поділля замок у Чернелиці не викликав значного зацікавлення художників, мандрівників і дослідників історичних пам'яток. Фортеця не вирізнялася винятковою архітектурою чи історією, а також розташовувалась далеко від головних комунікаційних шляхів Східної Галичини. Саме тому, перше зображення Чернелицького замку з'явилося аж у 1880 році. У статті я проаналізую три найстарші зображення фортеці, які документують стан збереження в'їзної брами з надбрамною вежею у другій половині XIX ст.

Автором найдавнішого відомого нам фото Чернелицького замку був Юліуш Дуткевич. На рубежі 50–60 рр. XIX ст. він працював фотографом та видавцем листівок у Станіславові, а близько 1875 року разом із Юліаном Вангем утримував фотоательє у Львові за адресою: площа Маріяцька, 4. Відомо також, що від 1871 року у Ю. Дуткевича було власне фотоательє у Коломиї. З 1884 року до 1887 року Ю. Дуткевич був членом Чорногірського Відділу Татранського Товариства у Коломиї і виконував світлини в Східних Карпатах.

* Дана стаття приготована до друку в рамках міжнародного проекту „Чернелицький замок: історія і сучасний стан”, який реалізується групою дослідників під керівництвом доктора Віталія Нагірного в Інституті Історії Ягеллонського університету (Краків, Польща) при співпраці з Прикарпатським університетом та Університетом Нафти і Газу (Івано-Франківськ, Україна).

Цілком ймовірно, що у 1880 році певні контакти з Ю. Дуткевичем встановили організатори етнографічної виставки в Коломиї, що відбувалась під егідою Чернопісського Відділу Татранського Товариства. Члени цього товариства очевидно порозумілися з коломийським фотографом у справі приготування фотографій для майбутньої виставки.

Замок у Чернелиці у 1880 р., фото авторства Юліуша Дуткевича // Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. – Lwów: Nakładem autora, 1892. – S. 13.

Ю. Дуткевич зобов'язався виконати світлини природи та пам'ятних місць цілого Покуття у двох екземплярах, в тому числі і замку в Чернелиці. Свої роботи Ю. Дуткевич планував пізніше опублікувати окремою збіркою під назвою „Альбом Покуття” („Album Pokucia”), однак ця праця так і не вийшла друком.

Ідея організації та проведення в Коломиї виставки народного мистецтва Гуцульщини та її околиць виникла серед членів Чорнопісського Відділу Татранського Товариства в грудні 1878 року.

Широка підготовча робота з цього питання розпочалася в наступному році, саме тоді було вирішено, що експозиційні об'єкти будуть походити з Коломийського, Косівського, Снятинського, Городенківського, Борщівського та Заліщинського повітів. За задумом організаторів, виставка перш за все повинна була являти елементи народної культури цих земель: „наскільки це все можливо, що стосується проживаючого в тих повітах населення, представити їх одяг і костюми, помешкання, інструментарій різних видів, домашні промисли”.

Виставка відбулася 15 вересня 1880 року. Почесним гостем заходу був цісар Австро-Угорської імперії Франц Йосиф I. Серед репрезентованих на виставці експонатів була також світлина замкових руїн у Чернелиці авторства Ю. Дуткевича, вміщена до групи артефактів-малюнків, образів та фотографій околиць Покуття та народних типів.

Пошуки оригінального фото Чернелицького замку авторства Ю. Дуткевича до сьогоднішнього дня не принесли результатів.

Проте, вагомі факти вказують на те, що репродукцію світлини коломийського фотографа використав львівський історик Олександр Чоловський у своїй праці „Давні замки і фортеці Галицької Русі” („Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej”). Вигляд замкової брами авторства Ю. Дуткевича О. Чоловський вмістив як ілюстрацію до розділу присвяченого Чернелицькій фортеці. Львівський дослідник відзначив, що використане ним фото походило з колекції консерватора Владислава Пшибиславського з Уніжа.

Хоча праця львівського історика була видана 12 років після виставки в Коломиї, малоймовірно, що О. Чоловський міг користуватися іншими, невідомими нам фотографіями Ю. Дуткевича. Цілком можливо, що Ю. Дуткевич міг виконати світлини Чернелицького замку і в пізніший період, проте таке розв’язання цієї проблеми базується тільки на припущеннях. Водночас на користь гіпотези, згідно якої О. Чоловський опублікував саме фото з 1880 року, промовисто свідчить той факт, що власник світлини – В. Пшибиславський був головою організаційного комітету коломийської етнографічної виставки, керуючи збором археологічних пам’яток. Тому, цілком закономірно, що особа безпосередньо пов’язана із організацією виставки, мала доступ до цього фото. Таким чином, В. Пшибиславський міг позичити світлину О. Чоловському або в оригіналі, або її пізнішу копію.

Фотографія Ю. Дуткевича була використана ще раз двадцять три роки після коломийської виставки – у 1903 році у часописі „Тиждень” („Tydzień”), літературному додатку до „Кур’єра Львівського” („Kurier Lwowski”). Можливо, інша копія тієї ж самої світлини була в колекціях Дрогобицької гімназії, у фондах якої свого часу зберігався візерунок брами Чернелицького замку. Фото опубліковане також сучасними дослідниками в 2009 році у праці „Городенківщина стежками століть”, щоправда її автори датували помилково її початком ХХ ст.

За короткий час після появи фотографії Ю. Дуткевича, був створений рисунок руїн Чернелицької фортеці, авторства Тадеуша Рутковського, датований 1882 роком. Місце зберігання оригіналу цього малюнку залишається невідомим, однак відома його фотокопія із фондів інституту „Укрзахідпроектреставрація”, працівники якого в 1993 році проводили інвентаризацію замку в Чернелиці. На жаль, не маємо також точних відомостей про автора малюнку.

Третє зображенням Чернелицької фортеці з першої половини 80-х років ХІХ ст. – це світлина, вміщена у німецькомовному путівнику по Галичині авторства Юліуса Яндаурека „Королівство Галичини та Володимирії і Герцогство Буковина” („Das Kцnigreich

Замок в Чернелиці у 1882 році, рисунок авторства Тадеуша Рутковського, копія із фондів Інституту “Укрзахідпроектреставрація”.

Зображення візуально, що дає змогу суттєво дослідити тогочасний стан цієї частини замку.

Згідно вивчених зображень, у другій половині XIX ст. надбрамна вежа залишалась накрита бароковим двохчастинним ламаним дахом. Очевидно, більш похилим дах став після ремонтних робіт на початку XX ст. Тоді ж було демонтовано комин на верхньому поверсі вежі, який можна побачити на вище проілюстрованих фотографіях. У верхній частині щипця простежується невеликі пошкодження муру неодинакових форм. Протягом наступних років відповідні дефекти постійно збільшувалися. Неушкодженим залишився герб „Погоня”, виконаний із пісковика та розташований на фронтоні. Також не видно слідів руйнувань воліти. У вікнах верхнього поверху надбрамної вежі бракує дерев'яних рам. На замкових мурах помітні сліди рослинності, особливо на карнізі над бароковими начілками, що оточували арку брами. В доброму стані залишався на той час бароковий портал замкових воріт разом із трикутними начілками. Бійниці на нижньому поверсі вежі замуrowані. Тріщини в стінах кам'яної вежі ще невеликі, хоча певну їх концентрацію можна простежити в горизонтальному ряді верхнього поверху на рівні висоти герба. Також бракує даху над житловим приміщенням розташованим вздовж замкового муру між надбрамною вежею та четвертим бастіоном. На фотографії Ю. Дуткевича за брамою можна побачити

Galizien und Lodomerien und das Herzogthum Bukowina”). Автор використав її як ілюстрацію до розділу, присвяченому опису шляху зі Львова через Коломию до Снятина. Про творця фотографії, а також про подробиці її появи, Ю. Яндаурек у своїй праці нічого не згадує. Можемо тільки припускати, що світлина створена близько 1884 року, адже саме цим роком датується видання німецькомовного путівника.

Усі три зображення Чернелицького замку з 80-х років XIX ст. ілюструють західний фасад в'їзної брами разом із надбрамною вежею. Зображення добре пред-

фрагменти об'єктів із дитинця замку. Не виключено, що одним із них могла бути замкова криниця, яка містилася посередені дитинця, якраз навпроти в'їздної брами. Однак, більш достовірно ідентифікувати згадані об'єкти важко.

Зображення Чернелицького замку з 80-х років XIX ст., безперечно є безцінним іконографічним джерелом для вивчення історії даної фортифікаційної споруди. Завдяки їм, дізнаємося, у якому стані перебувала в'їзна брама після того, як померла його остання жителька – Теофілія Ценська з роду Бахмінських (1835). Руйнація надбрамної вежі не була на той час помітною,

адже зберігалось ще оригінальне барокове накриття даху, здійснене в XVII або в XVIII ст. Хоча замкові мури поросли рослинністю, з'явилися перші пошкодження кам'яних стін вежі, а її вікна були вибиті, то загалом фортеця не справляла враження цілковитої руїни. Натомість помітними були виразні сліди занедбання та опустошення замку. Досліджені світлина дозволяють також відповісти на питання про те, який характер мали зміни, що відбулися внаслідок подальших ремонтних робіт на початку XX століття. Перш за все, це заміна оригінального даху надбрамної вежі та спорудження нового

Замок в Чернелиці біля 1884 року // Jandaurek J. *Das Kunigreich Galizien und Lodomerien und das Herzogthum Bukowina*. – Wien: Verlag von Karl Graeser, 1884. – S. 150.

перекриття над житловим помешканням біля замкової брами. На жаль, фотографії демонструють лише фрагментарний стан збереження замку і можемо тільки здогадуватися як виглядали в першій половині 80-х років XIX ст. інші частини фортеці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Akta Grodzkie i Ziemskie. – T. 12. – Lwów: Główny Skład w Księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1887. – S. 262, 270, 300, 316, 329.
2. Заральні дані про історію замку, щоправда не завжди достовірні, див.: Czołowski A. *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej*. – Lwyw: Nakładem autora, 1892. – S. 12-13; Polak T. *Zamki na Kresach*. Białoruś, Litwa, Ukraina.

– Warszawa, 1997. – S. 171; Вечерський В. Фортеці й замки України. – К., 2011. – С. 521-522; Його ж. Замки и крепости Украины. – К., 2005. – С. 113; Прибега Л. Замки та фортеці. – К., 2007. – С. 116-117.

3. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem. – Sygn. AR/NO/203. – ark. 276; Dawna fotografia lwowska 1839-1939. – Lwów: Wydawnictwo Centrum Europy, 2004. – S. 34; Żakowicz A. Fotografia Galicyjska do roku 1918. Fotografowie Galicji, Tatr oraz Księstwa Cieszyńskiego. – Częstochowa–Katowice–Lwów: Wydawnictwo Centrum Europy, 2008. – S. 30; Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego na rok 1884. – Kraków: W drukarni Wł. L. Anczyca i spółki, 1884. – S. 43; Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego na rok 1885. – Kraków: W drukarni Wł. L. Anczyca i spółki, 1885. – S. 40; Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego na rok 1887. – Kraków: W drukarni Wł. L. Anczyca i spółki, 1887. – S. 97.

4. Turkawski M. Wystawa etnograficzna Pokucia w Kołomyi. – Kraków: Nakładem redakcji, 1880. – S. 34-35. Мою увагу на цей факт звернула Магда Арсенич, за що складаю їй щирю подяку. На жаль, всі спроби віднайти згаданий „Альбом Покуття” виявились безрезультатними. Це видання не згадується в жодному каталозі. Найправдоподібніше, планована Ю. Дуткевичем публікація, з невідомих причин так і не вийшла друком.

5. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem. – Sygn. AR/NO/188. – Ark. 64; Sygn. AR/NO/189. – Ark. 78, 89.

6. Turkawski M. Wystawa etnograficzna Pokucia w Kołomyi. – Kraków: Nakładem redakcji, 1880. – S. 3-6.

7. Katalog wystawy etnograficznej Oddziału Czarnohorskiego Towarzystwa Tatrzańskiego obejmującej powiaty: kołomyjski, kossowski, śniatyński, horodeński, zaleszczycki i borszczowski. – Lwów, 1880. – S. 17.

8. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. – Lwów: Nakładem autora, 1892. – S. 13.

9. Turkawski M. Wystawa etnograficzna Pokucia w Kołomyi. – Kraków: Nakładem redakcji, 1880. – S. 4-5, 34, 49.

10. Tydzień. – 1903. – № 45. – S. 550.

11. Sprawozdanie dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1904. – Drohobycz, 1904. – S. 72.

12. Каглян О., Никифоров В., Смеречанський Р. Городенківщина стежками століть. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 48 – 49.

13. Інформацію про рисунок Тадеуша Рутковського та його копію надав мені Зеновій Федунків, керівник Науково-редакційного відділу „Звід пам’яток історії та культури. Івано-Франківська область”, за що складаю йому щирю подяку.

14. Jandaurek J. Das Königreich Galizien und Lodomerien und das Herzogthum Bukowina. – Wien: Verlag von Karl Graeser, 1884. – S. 150.

м. Краків